

GÖRÖMBEI ANDRÁS A költő és a történelem

Kovács István hatvan éves

Kovács István húszéves korában, 1965-ben Eötvös-kollégistaként írta első versét, a *Robespierre* című négyso-rost. A sok akadályoztatás után 1969-ben végre megjelent *Elérhetetlen föld* című antológiában már tizenkilenc verssel szerepelt. Ezekkel a műveivel a *Kilencek* egyik jellegadó költőjének bizonyult az antológia legfiatalabb tagjaként. Az antológia bevezetőjét 1967 decemberében írta Nagy László. „Fiatal tehetségek ha fölrepülni rajban akarnak, az néha törvényszerű pillanata az irodalomnak” – kezdte híressé vált ajánlását, majd kitűnő érzékkel emelte ki a *Kilencek* legfontosabb jegyeit. Gazdag élményvilággal jöttek a magyar szegénységből, értelmiségi pályára léptek, sokféle költői ösztönzést fogadnak be. Hűek a magyar költészet folytonosságához és felelősségéhez. „A torkonvágott forradalmak pirosát s gyászát viselik belül.” Nagy László tudta, hogy a vershez sokféle erőre van szükség, de a jövőre nézve is hitet tett a fiatalok tehetsége mellett. Kovács István életműve azóta fényesen visszaigazolta a korai bizalmat.

A szépirodalom azonban csak egyik része életművének. Az Eötvös Kollégium egykori történelem-lengyel szakos diákja hű maradt választott hivatásához is. Illyés Gyulának már a hatvanas évek végén feltűnt az, hogy Kovács István milyen sokat tud a magyar szabadságharcról. Ezt a történelmi érzékenységet és tudást becsülte meg azzal, hogy a Herder-díjjal járó, fiatal tehetségnek adható egyéves bécsi ösztöndíjat Kovács Istvának adta. Így kutathatta ő a magyar szabadságharc dokumentumait az 1970–1971-es tanévben a Bécsi Egyetemen. Ezzel lendületet kapott történészi munkássága, melynek első eredménye az 1983-ban publikált *Így élt Bem József* című költői és történészi közös ihlettel megírt könyve. A lengyel-magyar történelmi és kulturális kapcsolatok kutatása évtizedek óta érdeklődésének középpontjában áll. Önálló életművel felér az, amit ezen a területen elvégzett. Kutatásainak eredményei egyaránt nélkülözhetetlen fejezetei a lengyel és a magyar történelemtudománynak. 1988-ban kiadott *Hamuban csilagló gyémánt* című tanulmánygyűjteménye a lengyel történelem magyar vonatkozásban is fontos fejezeteit vizsgálta. Ez után szintén negyedfélszáz lap terjedelmű könyvben mutatta be a magyarországi lengyel légió történetét (*A légió*, 1989). További történészi eredményeiről csak jelzést adhatunk 1998-ban „*Mindvégig veletek*

voltunk”. *Lengyelek a magyar szabadságharcban* című monográfiájának említésével.

Évtizedek óta főszereplője és hatékony ösztönzője a magyar-lengyel történelmi és kulturális kapcsolatok föltárására irányuló kutatásoknak, konferenciáknak, kiadványoknak. Történelmi kutatásainak eleven mai üzeneteit is mindig megvilágítja. Tréfásan azt szokta mondani, hogy őt a történészek költőnek, a költők pedig történésznek tartják. Művei azonban inkább arról tanúskodnak, hogy a költőt a történész segíti összetettebb látásmódhoz, a történészt pedig a költő juttatja távlatos szemlélethez és a jelenségeket együtt látó és láttató nyelvi kifejező erőhöz.

Életművének fő iránya Kelet-Közép-Európa népeinek sorskérdéseire kapcsolódik. E népek boldogulását kívánja segíteni a történelmi tapasztalat és a jelenkor kritikus számbavételével egyaránt. Ehhez a nagy vállalkozáshoz kereste és keresi a partnereket Kelet-Közép-Európa jeles személyiségeiben. Kitűnő példája ennek a mély szellemi szövetségnek, egymásra találásnak a *Világok töréspontján. Beszélgetések Ryszard Kapuścińskival* (1998) című könyve, mely a legizgalmasabb kelet-közép-európai kérdések őszinte megbeszélése. Ékes dokumentuma annak, hogy a valóságos társadalmi ismeretekre törekvő személyiségeknek mélyebbre kell hatolniuk a valóság megismerésében a napi hírek világánál. Erkölcsi parancsként szólal meg ebben a kötetben a mély létértelmezés kötelessége. Ez ad rangot az irodalomnak is a fel- színes hírekkel elborított világban. Olyan fogalmak nyernek méltó értelmet ezekben a beszélgetésekben, mint az identitás, a nemzeti, közösségi én, az egyéni arc, az anyanyelv és a nemzeti kultúra személyiséget és közösséget megőrző és megerősítő szerepe. A kérdező egyenrangú partner a megkérdezettel. A világban ma a legnagyobb veszélynek a kultúra elpusztítását és a manipulált információs rendszerek uralmát tartják. Ezzel a tendenciával mindketten szemben állnak, mindketten hangsúlyozzák a mélyebb, a művészi látásmód fontosságát a nemzeti és egyéni önismeretben. Ez a felismerés vezette Kovács Istvánt már négy évtizeddel ezelőtt a lengyel filmekhez is. Sorra írta esszéit a lengyel filmekről, sorra szóra bírta a legjobb lengyel filmrendezőket. Láta, hogy a lengyel filmművészet legjobb alkotásai szemben állnak a szocializmus hazugságaival, az emberi méltóságért, szabadságért küzdenek. Krzysztof Zanussival való beszélgetésének elején arról vall, hogy az ő nemzedéke számára Lengyelország a hatvanas évek első felében világra nyíló ablakot jelentett, melyen önmagukra is ráláthattak. A lengyel filmről szóló írásai és beszélgetései alapvető fontosságú gondolatokat tartalmaznak a magyar történelmi tudat alakításához is. Kovács István *Robogás a nyárba* (1992, kibővítté 1998) című könyvének a bevezetőjében

Ryszard Kapuściński azt hangsúlyozza, hogy a lengyel filmművészetet elemző esszéi nemcsak Lengyelországról és Magyarországról szólnak, hanem azokról az egyetemes kérdésekről, általános emberi értékekről, tapasztalatokról és feszültségekről is, amelyek „minden embert jellemeznek, aki totális elnyomásban, a féligazságoknak, látszatoknak, manipulációknak, megvetéseknek ebben a fárasztó, szürke világában él”.

Külön életmű Kovács István műfordítói munkássága. A költő, prózaíró és a történész kiváló adottságai egymást erősítik, egymást segítik változatos jellegű és témájú műfordításaiban is. Az első általa magyarra fordított lengyel könyvtől, Edward Stachura *Szekercelárma* című regényétől a harminchárom évvel később, 2005-ben megjelent *Éles határok* című Bohdan Zadura kötetig tucatnyi értékes kötet tanúskodik műfordítói eredményeiről. Versek, prózai művek, esszék, tanulmányok, klasszikusok és mai szerzők egyaránt méltó tolmácsra találtak személyében.

Csak külön tanulmány vehetné számba azt a szintén különleges értékű munkát, melyet Kovács István diplomataként végzett a lengyel-magyar kulturális kapcsolatok építésében, ápolásában. Magyar írók és tudósok sokasága számára tette ismertté, otthonossá Lengyelországot és a lengyel történelmet, kultúrát, sok-sok lengyel számára pedig Magyarországot és a magyar történelmet, kultúrát. Sokat dolgozott, hogy a magyar kultúra lengyelországi vonatkozásai méltó figyelmet kapjanak. Például szinte Balassi-kutatóvá képezte magát, hogy a Balassi-év minél eredményesebb legyen Lengyelországban is. „Balassi Bálint a magyar irodalom Keresztelő Szent Jánosa. Egyszerre eredeti és átvevő, újító és megőrző, összegző és kezdeményező. Érkezési és kiindulási pont: a magyar költészet nulladik mérföldköve” – kezdi az általa válogatott kötet költői szépségű, mégis tárgyyszerű utószavát. Kítűnő érzéke van ahhoz, hogy a kultúrák kapcsolódási pontjait mai érdekléssel világítsa meg.

Áldozatos kultúrákövetítő munkássága szerencsére méltó figyelmet és megbecsülést is kapott. Lengyel és magyar kikitüntetéseinek felsorolása helyett megemlítem, hogy eddig öt lengyel város választotta díszpolgárává.

Sokoldalú életművéből hozzám szépírói munkássága áll legközelebb. A költőre fölfigyeltem már az *Elérhetetlen föld* alkotói között. Első kötetének megjelenésekor pedig mindössze ötvenhat költeménye alapján neveztem nemzedéke egyik kiemelkedő képviselőjének. Ezzel a magas minősítéssel nem voltam egyedül. A *Havon forgó ég* (1973) verseit tucatnyi kritika értékelte. Ez a kötet érett, egyéni hangú költői egyéniséget mutatott be. A fiatal költő „megfejtést igénylő képek sűrűtményeivel” beszél, a verseket „feszés ívű gondolatiság, mélyre

ható képek, bátor képzetkapcsolások jellemzik”.¹ Költészetében „a nagy feszültséget teremtő jelzés vált a kifejezés eszközévé”.² Feltűnt, hogy fölöttébb takarékosan bántak a szóval. Kevés verset ír, mégis erős költői egyéniség, aki a magyar költészetnek a nemzeti sorsért mindenkor felelősséget vállaló nagy vonulatához tartozik. Történelmi érzékenységét személyes sorsa is motiválta. Édesapja még az ő megszületése előtt meghalt a háborúban. Iskolás koráig anyai nagyanyjánál élt falun, csak akkor tudta Budapesten élő édesanyja magához venni. A történelemmel tehát már megszületése előtt találkozott. Életművének fő irányát is ez az élmény szabta meg, ebből származott az a rendíthetetlen törekvése, hogy a történelemben és a jelenkorban egyaránt a személyiség és közösség emberhez méltó életének a lehetőségeit kutassa. A történelmi cselekvés igénye egész életművét áthatja, költészetének is mindmáig eleven hajtóereje. A világ tényeinek számbavétele már a fiatal költőt cselekvésre szólította. *Ars poetica* igényű versben vallott arról, hogy a világ pusztulása láttán szólnia, cselekednie erkölcsi kötelesség (*Temetheted-e*).

A világban széttekintő fiatal költőnek az egyetemes emberi dráma részeként értelmezett személyes veszteség kivallása az első köre. Apját és anyját idéző versei a háborús pusztításról és az özvegység drámájáról szólnak visszafogottan, de nagy költői erővel. *Katonák* a kötet első ciklusának a címe, a versek pedig leggyakrabban militáris képzetekkel mutatják be a költő világát. A *Két kép* című verse két számozott strófából áll, az egyik az apját, a másik az anyját jellemzi. Apja elpusztulása („APÁM A FÖLDRE TAPADT JÉGVIRÁGNAK”) kitörölhetetlen emlék, mindörökké a hidegség képze kapcsolódik hozzá. A második kép négy sora pedig arról ad számot, hogy anyja sorsát örökre meghatározta férje elvesztése. A nagybetűs strófafezdés nyomtatékkal utal vissza az apaképre, annak következményeire: „ANYÁM MA ÉJJEL IS SÍRT.” Anyja világát félelmetes látomással torzította a történelem. Körülötte az árnyak is tárgyakká merevedtek, a vakolat is vérszínű, a falak pedig „magukba zárva meneteltek”. A sűrű szövésű versbeszéd öt rövid versből is teljes világú ciklust épít a veszteségből, tragédiából, mely egyetemes emberi lét-drámává tágul. A ciklust záró négysoros már arról vall, hogy a költő világát mindörökké megcsonkította a háborús pusztítás. Olyan naprendszerben él, amelyben csak nyolc bolygó kering: „A szivárványtengelyű földgömböt szétlőtték / gyermekkorom szalmaszálán.”

Nagy belső távlatuk van költői képeinek. A szappanbuborék, a gyermeki világ szivárványgömbje kerül itt sorspárhuzamba a földgömbbel. A képzetkapcsolások úgy fejezik ki a költő személyes élményeit, sorsát, hogy

a személyes vonatkozásokat világértelmezéssé és ítéletté tágitják. A költői sűrítésnek és elvonatkoztatásnak az eredménye Kovács István verseinek gondolati és érzelmi telítettsége, sugallatos gazdagsága.

A háborús élmény hatásától nem mentesek a természet ihlette versei sem. A természetélményt a legkülönböztetettebb tartalmakkal kapcsolja össze. A lélek legbensőbb tartalmait vetíti ki a tájra, de megőrzi a táj szemléletes-ségét is. Tájai „a személyiség prizmaín, annak érdekei szerint tetszenek át, de őrzik eredeti varázsukat is”.³ A tájvers élelvek, értékek megnyilatkozása, a költő legbensőbb társadalmi mondandóinak kifejezése.

Kulcsvers az *Ágyúöntők földje*, a hazaszeretet, az emberi helytállás gyönyörű költeménye, mely egyúttal Kovács István költészetének történelmi ihletkörébe vezet. A történelem mának szóló üzeneteit kutatja. Az erdélyi táj ihlette a verset, de lényegét azok az emberi minőségek adják, melyek hozzá kapcsolódnak. Ezek pedig a hazához való hűség, kötődés megtartó erejéről tanúskodnak: „Az ember meghal, / ha elmenekül: / szemébe / égő gyanta csöppen, / arcát / a vízre hajtja, / öklét / borvízrozsdás kövekbe csapja, / s eltűnik / egy forrásnak kivájt / fatörzsben.” Akik nem menekülnek, a „hitet megőrzők” legyőzhetetlenek, élők és életadók a vers tanúsága és igénye szerint. E vers Farkas Árpádtól vett mottója és egész világa jelzés arról a mély kötődésről is, mely Kovács Istvánt pályakezdése óta az erdélyi kultúrához és történelemhez kapcsolja. A kisebbségi magyarság kiszolgáltatottsága, fogyatkozása állandó motívuma költészetének.

Már első kötetében illúziótlanul szemléli a történelmet. Lelkesítik a hősi cselekedetek, de történelmi számvetései legtöbbször a pusztulást, reménytelenséget kénytelenek felidézni (*Csiki ének, Balassi, Világos, 1849, Segesvári éjszaka, A légión*). Tudja, hogy a nemes ügyek nem mindig aratnak diadalt, de vallja, hogy értük mindig vállalni kell a küzdelmet (*Avar induló*).

A történelmi motívumkörrel szoros kapcsolatban van költészetének kulturális telítettsége. Történelem és kultúra szétválaszthatatlanul kapcsolódik egybe Petőfi idéző verseiben, a költői szó és a tett azonosságának is példája lett az életét is feláldozó költő. A Szervátiusz Tibor szobrai által ihletett *Vaskörmök* című versében mítosz, történelem sűrűsödik jelenkori eszmévé, a veszteségekből is felnő a jövőt formáló erő, Dózsa és Petőfi emberi magatartásának példája. A művészetbe, mint nemzetmegtartó erőbe vetett hit világlik ki a Nagy Lászlónak ajánlott *A halál ajkain* című verséből is.

Már a *Havon forgó ég* című kötetben feltűnik Kovács István költészetének egy később kibontakozó jellegzetessége. Az, hogy egy-egy jelenséget, művészi alkotást vagy történelmi eseményt egyéni szempontú reflexiók-

kal értelmez. Így kialakított esszéverseinek korai emlékezetes darabja a Szervátiusz Tibor szobra által ihletett *Kolozsvári Krisztus*. Előbb elhatárolja magát a költő a szokványos Krisztus-ábrázolásoktól, melyek a szenvedő ember szelídségét hangsúlyozzák. Ezek jelentése az ő számára a beletörődés és a megalkuvás. Ezért nagy élménye Szervátiusz Tibor ezzel ellentétes értelmű alkotása: „De láttam egy Krisztust, aki az emberek védelmében föllázadt az Isten ellen. Láttam Krisztust, aki nem engedte keresztre feszíteni magát, és nem engedte, hogy föltámasszák. Mindig ez a két méter magas szürke csontváz zuhan felém, hogy kitárt karjaival és a hatalmas szögekre görbülő ujjakkal magához emeljen.”

A gondolatritmussal is nyomatékosított reflexió azt a szellemi-erkölcsi erőt is megvilágítja, amelynek során a művészi alkotás az értelmezés révén válik magatartásformáló tényezővé. Ez a Kolozsvári Krisztus-értelmezés szemléleti rokonságot mutat azzal, ahogyan Kovács István a kelet-közép-európai történelem és kultúra nagy alakjait bemutatja. Fájdalom, kiszolgáltatottság és sorsalakító elszántság egyszerre szólal meg ezekben a példákban.

Kovács István verseiben valóban „egy evangéliumi magyarságélmény Radnótira emlékeztető bensőséges szelídsége vonja be új fénnel a hagyományos élménykört”.⁴

A *Havon forgó ég* ígéretes bemutatkozás volt, az *Ördöglakat* mégis csak kilenc év múlva követte. Szerves folytatása volt ez a könyv a pályakezdő kötetnek. Nem hozott látványos módosulást Kovács István pályáján. Úgy látszott, egyéb hivatásai háttérbe is szorították a költőt. A második kötet még az elsőnél is kevesebb verset tartalmazott. A ciklus-igény pedig az első kötetből besoroltatott vele ide is néhány portréverset.

„Prózaibb, töredezettségű, néha görcsösen tömörített, éleslátásra átképzett, újfajta poétikai jegyeket viselő verstípusokat értelt az idő a költő műhelyében.”⁵ Szembetűnő lett az, hogy a versstruktúra egységes átforgatóságát egy-egy szó megtöri. Némi groteszk ízt kap így a költő egyre komorabb világlátása. Meghittség, otthonosság csak a vágyakban jelenik meg. A kötet alaphangját a címadó vers sorai érzékeltethetik:

*Nem tudjuk szétszedni
a történelem ördöglakatát.*

*Hurkai
szorulnak csuklóra,
nyakra,
hálóba fojtják a lelket...*

*Hurkai:
évszámok,
statisztikák,
az egyenlőtlenség végtelen-jelei...*

Sok-sok változatban szólal meg a kötetben az ember történelmi és jelenkori kiszolgáltatottsága. Még a *Végakarat* is tragikusan groteszk dimenziót kap a történelemben. Chopin hiába hagyta a szívét Varsó városára, az SS-Obergruppenführer, aki Varsót a földdel tette egyenlővé, hadizsákmánynak tekinti azt.

Kovács István történelmet és jelenkori tényeket elemző, tudatosító versei a különféle érdekek igényei szerint elkövetett pusztítás, fizikai és szellemi-erkölcsi rombolás ellen szólnak. A tudatos lét akkor is magasabb rendű minőségnek bizonyul az öntudatlannál, ha nem képes irányítani az ember sorsát. A helyzet pontos ismerete, átgondolása, reális felmérése már erőforrás és önvédelem. Az értékek védelme az *Ördöglakat* verseinek állandó motívuma. A *Negyven4* című novellisztikus álomvízió a kelet-közép-európai népek (lengyelek, magyarok) történelmének, reménytelen szabadságküzdelseinek egymásba tűnő álmoképsora. A vízió jól érzékelteti a küzdelem reménytelenségét és a nagyvilág vele szemben tanúsított közönyét. A történelem embertelen tapasztalataival kerülnek párhuzamba a jelenkori élmények is. Különösen a kisebbségi magyarság, s általában a kisebbségi ember kiszolgáltatottsága, nyelvének, kultúrájának a pusztítása jelenik meg a versek pontos látóképeiben:

*Megindulnak a gyalugépek
tarolva élőkről arcot
holtakról síremléket.*

A költő jelenkori utazásai éppúgy e negatív látóképek motívumait gazdagítják, mint történelmi számvetései. Portréverseiben pedig gyakran jelenik meg az öngyilkosság eszméltető motívumként, a lehetetlenné vált létezéssel szembeni tiltakozásként.

Az *Ördöglakat* után mindössze három év múlva jelent meg a *Vészet*. Ez a tény azt sugallhatta volna, hogy Kovács István költői pályája új fordulatot vett, megszorodtak a versei. A költői világkép azonban a közösségi élményköroket illetően még komorabb lett, szinte kilátástalanná vált. Ellenpontot csak néhány családi motívumú vers jelent a teljes reménytelenség közepette. A kötetnek címet adó vers a *Vészet egy bábeli óvóhelyen*. Ez mindössze hat szóból áll.

*Ha nem terem,
töredelem
a NYELV.*

Aforizmatikus tömörséggel fejezi ki ez a hat szó a nemzeti közösség végállapotát, melyben a teremtő élet helyét a szenvedés foglalja el a bábeli létben. „Az ember sorsa az áldozattá válás, mégis mindez abban az ég és föld közötti téridőben történik meg, amelyet nem csupán a történelem tragikuma és a történelmen túli világegyetem rideg, kozmikus közönye hat át, hanem a

határolt létnek a végtelenséget ostromló fensége is, az isteni elem a földi halandóban.”⁶ A lehetetlenségek számbavétele alakítja ki a töredékszerű, epigrammatikus tömörségű, véset-jellegű, rendkívül kevés szavú versek változatait.

A képtelenségekkel való szembesülés ugyanakkor a prózaversek tágasabb kompozícióiban is zajlik. Ennek a prózavers típusnak kiemelkedő darabja a kötetben a *Szobor-triptichon Szervátiusz Tibor műtermében* című háromrészes kompozíció. Első része az *Élet-bálványsor* azt érzékelteti felsoroló, számba vevő dikciójával, hogy az életakarat a leglehetetlenebb helyzetekben is az emberlét lényegi jegye. A második rész, az ismét vállaltára fogott *Kolozsvári Krisztus* itt „a történelem élő és legyilkolt áldozataiból teremtdött”. Ezért nem tud feltámadni, de a Kolozsvári Krisztus így is olyan jelkép, mely létérdekű cselekvésre indít. A *kőből faragott...* című harmadik rész a bartóki magatartásmintát kapcsolja össze a kisebbségi lét sorskérdésével, a „megalázó ország” és a „honvágyadban újrateremtett haza” közötti lét drámájával, melynek katarziszt a tudat mindent átvilágító ereje adja oly módon, hogy „az értelmes élet és a méltó halál követelése áll itt szemben az értelmetlen élet és a méltatlan halál elleni tiltakozással”.⁷

Egyre mélyebbről, egyre összetettebb történelmi és jelenkori élményrétegekből menti ki, emeli föl Kovács István az értelmes emberi létezés lehetőségét, az emberi értékekbe vetett hitét. A *Vészet* kötet utolsó ciklusának prózaversei „íroniával, szkepszissel, bizonytalansággal telítődnek”, igen nehéz közegben haladnak a „végcél meséje felé”.⁸

A nyolcvanas évek közepétől azonban nem folytatódott a versírói lendület. Hivatásai közül Kovács István ekkor elsősorban a tudományos, a műfordítói és a kultúrdiplomáciai munkának élt. 1995-ben a *tér töredékei* címmel jelent meg válogatott és új verseinek a kötet, de ez a könyv csak néhány új darabot tartalmazott. Új verseskötete csak majdnem egy újabb évtized múlva jelent meg. A *Kézmozdulat a szürkülletben* (2004) kötet főként Kovács István „lengyelhoni” magyar verseit tartalmazza. Sajátos esszévers-típust alakított ki ebben a kötetben a költő. A lengyel kultúrával és történelemmel való találkozásának egyes eseményeit elemző gondolat-sorokkal világítja meg. *Lengyel városok – magyar szemmel* a címe az egyik első darabnak. A lengyel és a magyar történelemben sok-sok párhuzamot fedez fel. 1944 Varsóját 1956 Budapestjével kapcsolja össze „a magárahagyottság romhalmái fölött”.

A *Hermelines hölgy* a második világháború idején hatalmi mámorában garázdálkodó főkörmányzót mutatja be ironikus ellenpontozással.

Az Emlékinnepe Auschwitz felszabadításának ötvenedik évfordulóján című darab a sajtóbeszámoló idézésével indul, majd a költő a világ legnagyobb temetőjében olyan mély részvétellel éli át a náciizmus áldozatainak tragédiáját, hogy a hangszóróból a saját családja tagjainak nevét és élet dátumait hallja az áldozatok felsorolásakor. Az empátia megszünteti az ők és a mi közötti különbséget:

*Ki fogja fel,
hogy nincsen ők,
és nincs mi sem?
hogy együtt vagyunk a mi s az ők
halottainkkal élő
sebek
és sebhelyek:
tizenegy, tizenégy, negyvenkét,
ötvenévesek.*

A *Hajnali idill*, 1994 az első világháború nyolcvanadik évében konstatálja az abszurditás folytonosságát és megismétlődésének lehetőségét. A *Thorvaldsen szobra* című nagy lélegzetű esszévers a történelmi megítélés bonyolultságát és képtelenségét leplezi le ironikus szembesítések sorában. Poniatowski József herceget hol árulónak, hol hősnek tartják. Szobrot készíttettek róla a kor leghíresebb szobrászával, máskor pedig a szobor beolvasztását határozták el. Változatos történet után a Wehrmacht robbantotta fel a szobrot a várossal együtt. Majd a Thorvaldsen Múzeumban őrzött eredeti modell alapján újraöntötték.

Thorvaldsen szobrának történetébe rendre belemondtirozza Kovács István Görgy élet történetét, akiről ugyan nem készíthetett Thorvaldsen szobrot, de ha tíz évvel tovább élt volna és megbízást kapott volna rá, bizonyára nem törődött volna „a magyar tábornok körül kialakult / hisztériás közvélekedéssel”, ugyanis őt mindig az elvégzendő feladat érdekelte.

*Bár lehet,
hogy ez esetben külön izgatta volna
az egy személyben megtestesített erény és gyarlóság,
mint megbocsáthatatlan bűn...*
*A Júdás-bélyeggel
történelemben taszított ember.*

Az esszévers igen gazdag belső vonatkozásai nem idézhetők fel néhány szóban. Üzenete azonban egyértelműen a történelemértelmezés bonyolultságát mutatja be. Az egymásnak ellentmondó ítéletek nemcsak az igazság megfoghatatlanságát tanúsítják, hanem az igazságkeresés igényét is.

A történész-költő egyre több kéttel szemléli a történelmet, hiszen az értelmezések, magyarázatok

ugyanarról az eseményről koronként és személyenként egyaránt ellentmondanak egymásnak. *Végtére* című versének ironikus dikciója már azt sugallja, hogy a történelem igazolására újra föl lehetne építeni azt a világot, amelyről a történelem szól. Ez a lehetőség azonban ironikus, hiszen képtelen állítások sorából áll. Hiába állítja a vers például azt, hogy „föl lehet támasztani / a katonatemetőt is”. A képtelenség állítása a képtelenség cáfolata is egyben. A történelemmel szembesülő költő végül minden születést „hősi”-nek minősít. A legtöbb, amit remélhetünk, hogy a sokféle pusztítás és képtelenség ellenére „minket is magával ragadhat / a sírkertből égnek vágta / tajtékos gesztenye-fasor”. Tehát a sokféle pusztulás és képtelenség ellenére van még bennünk erő a szépség és a megújulás vállalására.

Kovács István költészetének katarikus hatását nem a megfogalmazott vigasz adja, hanem a tárgyilagosan számba vett tragikum. *Ezerkilencszázötvenhat* című verse nem a hősi küzdelmet jeleníti meg, hanem 1956 decemberét, a letiport fővárost:

*Statárium hirdető
plakátok oszlopa.
Letartóztatott nevek
s felkiáltójeles
kivégzendők sora.*

Hajóhinták... sírhalmok...
Temető a téren.
*Fejfatorzók, virágok,
örökmécs-gyertyalángok...*
Lánc talpas lidércek.

Ezek az élmények tették azt, hogy a tizenegy éves gyermek egyszerre „tizenegy éves felnőtt” lett.

Azt, hogy az ezerkilencszázötvenhatos forradalom sorsválasztó élménye volt a gyermek Kovács Istvánnak, nemcsak a versek vallják ki, hanem az 1998-ban megjelent „korai önéletrajz”-a, *A gyermekkor tündöklése* is. Ennek megírására Kovács István pályakezdésétől fogva készült. Már első kötetét is a *Korai önéletrajz* című esszéje zárta. Azt a néhány lapnyi szöveget három és fél évtizedes belső alkotómunkával formálta remek prózakötetté. Nemcsak elmondja egykori élményeit, hanem fölidézi gyermek önmagát. Azt mutatja be, hogyan látta kisgyermek korában a világot, miféle kérdésekkel ostromolta a felnőtteket, milyen gondolatokat ébresztettek benne élményei. Így a gyermeki prizmán keresztül látjuk egykori önmagát és a világot. „Nem ír, hanem mesél, szinte pikareszkbe illő elemekkel dúszítva föl a valós történelek hátterét. Ebbe a zárt sza-

natóriummi világba belesuhognak az álmok félelmes zöld vadonjai, majd az izgalmas olvasmányok hősei, akik aztán a gyermek képzeletében tovább élnek. Így teremődik meg az a szuverén, különösen megérzékített világ és a jól megválasztott narráció többfénytörésű találkozása, amely a titkokat a nyelv nagyon át-gondolt, szüksézáú és mégis költőien is láttató ösvényein futatja.”⁹

Budakeszin a Fodor Szanatóriumban a világgal találkozik a könyv gyermek hőse, aki nemrég még kondás, majd pilóta akart lenni. Mindent megfigyel, mert minden új számára. Feltűnik neki, hogy az állomás nagyobb, mint a házuk. Megijed egy nagy ajtó-tól, mert nincs kilincse. Csodálkozik azon a bácsin, aki alig magasabb nála és nincs cipője. Meg is kérdezi tőle: „Mi történt a lábaddal, bácsi?” „Ellőtték a háborúban” – hangzik a felelet. A gyermeki rácsodálkozás a világra így válik az ötvenes évek elejének különleges prizmájú bemutatásává is. Így fedezi fel maga körül a hadirokkantakat. Így döbben rá arra, hogy másoknak van apjuk is. De azt is megállapítja, hogy van, akinek még rosszabb a helyzete, mint az övé. A nyolcadikos fiú apja a fronton halt meg, anyja a bombázáskor. Kérdései nyomán azt is megtudja, hogy az egyik bácsi gallérján „az a szép arany micsoda” sztahanovista-jelvény. A telefonközpontban cirádás aranykeretben az a kopasz ember nem az ő nagyapja, hanem Rákosi Mátyás elvtárs, s nem szabad azt mondani róla, hogy kopasz. A másik képen sem az ő apja van, hanem „mindnyájunk apja”, Sztálin. Eddig azt hitte, hogy Sztálin egy virág, hiszen csak Sztálin orgonáról vagy gyertyáról hallott. A gyermeki csodálkozás remek korítélet: „Nálunk a mamánál csak a Jézuska volt kitéve a falra... Meg az angyalok... Azoknak is csak a feje meg a szárnya... Emberek nem. Senki!”

A gyermeki rácsodálkozás a világra bő humor forrása is a korai önéletrajzban. Kérdéseivel, meglátásaival a gyermek az őt körülvevő világ képtelenségeit leplezi le. Arra is felhívja a figyelmet, hogy az emberek a maguk módján védekeznek is a kor abszurdításai ellen. A részes kocsis az egyik lovát Sztáriknak, a másikat pedig Kobának nevezte el, mert híre ment, hogy az egyik Sztálinnak, a másik pedig Leninnek a beceneve volt. A kocsis azonban részegen elfelejtette a beceneveket, s Sztálinnak és Leninnek szólította a lovait, miközben ostorral verte őket. A családi összejövetelen a nagyapa, a Horthy-korszak csendőr őrmestere és a nagybácsi, a Rákosi-korszak rendőr őrmestere erős borozás közben azon vitatkoznak, hogyan lehet a tyúktolvajból gyorsabban vallomást kicsikarni.

Belesűrűsödik ebbe a néhány évbe a teljes család-történet és a teljes kortörténet is. Kérdések, reflexiók is sűrűsítik a történeteket. Kovács István néhány sorban hatalmas életdrámákat tud kifejezni. „De szerelem-e az, ami nem életre szóló? Apámé az volt. Rövid ideig élt. 1944. november 2-án esküdtek életre szóló hűséget egymásnak. Halottak napján. Két bombázás között. Három hónap múlva apámat elnyelte egy Szibériába tartó végtelen vagon-sor... Tudta, hogy útban vagyok.” Így szól itt a családtörténet. De hasonlóképpen a nagy történelem határozta meg sok-sok más szereplő életét és pusztulását. Anyjától tudja meg, hogy Engel bácsinak, a zsidó boltosnak nyolc gyereke volt. „Közülük csak egy élte túl a háborút. Hetet elégettek.” Izsó bácsitól, a hétfalusi csángótól pedig olyan ismereteket hall, amelyeket nem tanítanak az iskolában. A hét csángó falu nevét kapja tőle, meg a kisebbségi sors képtelenségének tömör jellemzését.

A gyermekkor tündöklete érzelmi és gondolati rétegei olyan gazdagok, mélyek, sokrétűek, hogy itt jelzésükre sincs mód. Tárguló körei a család élményeit a szűkebb, majd a tágabb közösség sorstapasztalataival kapcsolják össze. Kérdései révén pedig egyetemes emberi dilemmákhoz is eljut a könyv hőse, hiszen környezetének kisemberei az emberlét legnagyobb kérdéseivel is szembe-sülnek. Kovács István nem idealizálja egykori önmagát és környezetét, de számtalanszor érzékelteti anyagának természete szerint, hogy az ötvenes évek elejének optimizmust követelő hatalmi ideológiája ellenére a személyes sors tapasztalatai alapján megmaradt az emberekben az igazság igénye egyéni életük és a nemzeti közösség sorsát illetően. Embert próbáló élményekkel készítette fel a gyermek Kovács Istvánt az életre a korai önéletrajz élményvilága.

Az őt körülvevő emberek valamennyien áldozatai a történelemnek. Ezért az egész korai önéletrajz metaforája is a nagymama szobájának a bemutatása: „A szobát két kép díszítette. Mindkettőt fölismertem. Az egyik egy hatalmas festmény volt. Nagymamám ágya fölött függött. Jézust ábrázolta. De nem szemből, mint a portán függő kép Sztálint és a telefonos Rákosit, hanem oldalnézetből. Majdnem úgy, mint Lenint a kultúrházban. De Jézus védtelen volt. Összekötözték a kezét. Lehet, hogy a lábát is, de azt nem lehetett látni. Fehér hálóinget viselt, olyat, mint az enyém. És némán nézett előre. És nem állta körül senki. A legközelebb apám arcképe állt hozzá. A nagyanyám melletti éjjeliszekrényen, bekeretezve.”

Ez ellen a mártír-sors ellen szól ez a könyv. Ez ellen tiltakoznak benne a hadirokkantak, a fasiszmus áldozatai, a hazájukat vesztett kisebbségi magyarok, az igaz-

ságot legalább részegségükben vagy dühükben kimondó egyszerű emberek. S ez ellen tiltakoznak a korai önéletrajzban a történelem alakítói, az 1848-as szabadságharc „hős fiai” és az 1956-os forradalom hősei. Ezért is művészi telitalálat az, hogy a korai önéletrajzot Kovács István az 1956-os forradalom élményével fejezi be. A felnőttek belső tiltakozása a diktatórikus rendszer ellen a gyerekekre is átsugárzott. Játékukban már a beszolgáltatási központot lövik szét, Nagy Imrét éltetik. 1956. október 23-án gyönyörű időben számháborúznak. Sapkájukra az aznapi dátumból írják föl a számokat. A detektoros rádióból tudják meg, hogy amíg ők számháborúsdit játszottak, Pesten a diákok igazi felkelést robbantottak ki.

Aztán hamarosan magával a véres történelemmel találkoznak. Máriy László felszólította Sziklai ezredet a kórházban található fegyverek átadására. Válaszul halálos gerinclovást kapott. Előbb tíz napig a felkelők álltak őrséget kórterme ajtajában, de aztán az ő helyüket a karhatalmisták foglalták el. A legdrágább gyógyszereket

hozatták neki, hogy talpra állítsák és felakasszák. „Amikor rájöttek, hogy a legcsekélyebb mértékű felépülésére sincs remény, szakértő bizottságot hoztak létre annak kidolgozására, miként tudnák a béna bűnöst toloszékéből felkötni. Időt, pénzt, fáradságot nem kímélve mindent a legapróbb részletekig kidolgoztak. És kipróbáltak... bábum. A kivégzése előtti napokban nem átallott meghalni...”

A forradalom bemutatása döbbenetes erejű e könyv végén. A gyermeki dimenzió itt is a legmélyebb igazságokat tárja fel. „Egész 56-os történetünk, mint cseppben a tenger, a kötetzáró 12 lapon ott hullámszik, és alighanem csak az alig tizenkettedik évébe lépő kiskamasz mondhatja el így: nyíltan, kertelés nélkül, hiteles emlékeire, érzéseire hagyatkozva.”¹⁰

Kovács István életműve sokrétű és gazdag. Világképének erkölcsi, esztétikai, politikai elemei szilárdak. Munkássága a kelet-közép-európai létbe ágyazott magyarság nemzeti önismeretének is nélkülözhetetlen értékű fejezete.

- 1 Juhász Béla: Kovács István: Havon forgó ég. Alföld, 1974. 10. 77.
- 2 Ilia Mihály: Kovács István: Havon forgó ég. Tiszatáj, 1973. 12. 90.
- 3 Kiss Ferenc: Kovács Istvánról. In: K. F.: „Fölröpülni rajban...” Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1984. 257.
- 4 Uo.
- 5 Nagy Gáspár: „Időzített örökmécses...” (Kovács István: Véset). In: N. G.: Szavak a rengetegből. Tiszatáj könyvek. Szeged, 2004. 259.

- 6 Vasy Géza: Kovács István költészete. In: V. G.: Kilencek. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2002. 221.
- 7 Vasy Géza: Véset. In: uo. 112.
- 8 Nagy Gáspár: „Időzített örökmécses...” (Kovács István: Véset). In: N. G.: Szavak a rengetegből. Tiszatáj könyvek. Szeged, 2004. 260.
- 9 Nagy Gáspár: Kovács István: A gyermekkor tündöklése. Korai önéletrajz. In: N. G.: Szavak a rengetegből. Tiszatáj könyvek. Szeged, 2004. 262.
- 10 Nagy Gáspár uo. 264.

PÁLL LAJOS

Addig...

*Addig a gyász, míg üdvöt terem,
így látni át járatlan tereken,
sok tanult szokás a szem mögött már;
mind csupa ígéret, csak vár, sivár
sivárabb bukó napokat ígér...
addig a gyász míg mindez ideér.
Aztán már vágyat sem űzni tovább,
marad még tétlenségnél ostobább,
jámborabb rokon, ki mert hozzánk ért,
velünk vetkőzik, de még nem kísért,
íj idege, miről sosem pendül célra
támadó hang, csak lapul a céda
vagy bujkál vele az emlékezet,
ha kérdéd, szeret? nem szeret?*

Pereg...

*Pereg, pereg a magasság szirma,
kósza rajzok eltűnnek alatta
innen már nem tér az utad vissza
jégnyomod mielőtt fölszakadna
akár a sebed befelé vérzik
a föld, egy gyertyán lilán az égig
emeli átkozó karjait,
a hiszékenység rajta szálldos itt
az éremlygősebb sötétedésig.
Visszaadnék mindent kérés nélkül,
nem az alkum, tagadásom mélyül,
az ámitás, hogy még ezen kívül
van egy zug, egy lény tanúm hírnökül,
hogy ez a fehérség egyszer megvált
és úgy ajánlja méregpoharát,
mint udvaronc a sötét színpadon
s ez a csend az utolsó alkalom.*